

Zinātnes Vēstnesis

Latvijas Zinātnes padomes, Latvijas Zinātņu akadēmijas un Latvijas Zinātnieku savienības laikraksts

8 (592)

ISSN 1407-1479

2020. gada 20. aprīlis

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS VIEDSTĀSTU KONFERENCĒ "LATVIJA PĒC COVID-19"

Ceturtdien, 16. aprīlī, norisinājās pirmā Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) viedstāstu konference "Latvija pēc COVID-19", kurā piedalījās LZA akadēmiķi Ojārs Spāritis, Indriķis Muižnieks, Kaspars Tārs, Ivars Kalviņš, Andrejs Ērglis, korespondētājloceklis Guntis Bārzdīns, Rīgas Stradiņa universitātes docētājs Dins Šmits, uzņēmējs Normunds Bergs, ekonomisti Andris Miglavs, Pēteris Strautiņš un Jānis Ošlejs. Konference notika pēc LZA prezidenta iniciatīvas, sadarbībā ar LZA goda doktoru Pēteri Apini un RigaTV24 atbalstu.

"Konference parādīja, kādu kapacitāti sevī glabā Latvijas Zinātņu akadēmija, kam pieder Latvijas nacionālā intelektuālā jauda. Te es neredzu nekādu pretrunu, lūk, Latvijai ir sava politiskā, izpildvaras jauda, kam jāpievieno šī intelektuālā jauda –

tad mēs spēsim prognozēt situāciju, analizēt jau šobrīd mēs varam, to šodien dzirdējām, modelēt mēs varam, tāpat šajā komandu zinātnē, ko Andrejs Ērglis pieminēja, visi šie aspekti – kultūras, sociālie, mākslas, lingvistiskie, tāpat kā medicīniskie, viedo tehnoloģiju un inženierzinātņu, ekonomiskie – visi kopā varētu veidot to summu, ar kuru Latvijas akadēmiskie prāti var dot mūsu valstij ierosinājumus, un politiķiem šis instruments ir viedi jeb gudri jāizmanto," viedstāstu konferences "Latvija pēc COVID-19" noslēgumā rezumēja Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents Ojārs Spāritis.

Konferences "Latvija pēc Covid-19" videoierakstu skatieties LZA tīmekļvietnē.

ZINĀTNISKĀ ŽURNĀLA "LZA VĒSTIS" NUMURI UN CITA INFORMĀCIJA NO 2020. GADA TIEK PUBLICĒTA JAUNAJĀ TĪMEKĻVIETNĒ LASPROCEEDINGS.LV

Latvijas Zinātņu akadēmijas zinātniskā žurnāla "LZA Vēstis" A un B daļas numuri un cita informācija no 2020. gada tiek publicēta tikai jaunajā tīmekļvietnē <http://www.lasproceedings.lv>, kas atvērta jau kopš 2019. gada rudens. Šobrīd visiem interesentiem elektroniski pieejami divi jaunākie 2020. gadā iznākušie žurnāla numuri – "LZA Vēstis" A daļas marta numurs un B daļas februāra numurs! Pastāvīgajiem lasītājiem atgādinām, ka žurnāla "LZA Vēstis" A daļas publikāciju arhīvs un B daļas publikāciju arhīvs joprojām atrodams LZA mājaslapā.

LZA NODAĻAS – SKATS NĀKOTNĒ

LZA FIZIKAS UN TEHNISKO ZINĀTŅU NODAĻAS DARBĪBA

Fizikas un tehnisko zinātņu nodaļas vadībā jāturpina ievērot stingri demokrātiskie principi un zinātniskās ekselences prioritāte pār administratīvajiem sasniegumiem balvu kandidātu un jaunu LZA locekļu vērtējumos. Iedibinātais triju sekciju modelis visumā sevi ir attaisnojis, nodrošinot katram sekciju virzienam (fizika/astrofizika, matemātika/informātika, inženierzinātnes) savus vērtēšanas kritērijus un proporcionalitāti LZA atzinību saņemšanā. Tas arī pavēris izaugsmes iespējas inženierzinātņu virzienam, sekcijai nākotnē attīstoties līdz atsevišķas LZA nodaļas statusam.

Šajā procesā, manuprāt, būtu lietderīga plašāka LZA restrukturizācija atbilstoši OECD zinātņu nozaru klasifikatoram, uz esošo divu nodaļu (FTZN un KMBZN) bāzes nākotnē veidojot trīs – Dabaszinātņu, Medicīnas un dzīvības zinātņu un Inženierzinātņu un tehnoloģiju nodaļas. Tas pat neprasa LZA statūtu izmaiņas, kuru veikšanai pagaidām pietrūkst "politiskā griba". Ceru, ka pēc pašreizējā klusuma perioda darbu uzsāks komisija diskriminācijas pēc vecuma novēršanai LZA statūtos, un tad pie viena varētu izskatīt arī citus aktuālus statūtu jautājumus, tai skaitā iespēju atjaunināt Akadēmijas korespondētājlocekļu vidojo vecumu, atceļot vai paplašinot ikgadējās vakanču kvotas.

Jānis Spigulis,
LZA FTZN priekšsēdētājs

INŽENIERZINĀTŅU UN TEHNOĻĪJU NODAĻAS IZVEIDOŠANAS IESPĒJAS LZA

Iepriekšējā LZA Fizikas un tehnisko zinātņu nodaļas izbraukuma sēdē (26.02.2020) Rīgas Tehniskajā universitātē (RTU) gan universitātes rektors akadēmiķis Leonīds Ribickis, gan zinātņu prorektors akadēmiķis Tālis Juhna atkārtoti izteica aicinājumu inženierzinātņu attīstības vārdā veidot īpašu nodaļu LZA. (Detalizēts pamatojums šim aicinājumam ir atrodams "Zinātnes Vēstneša" 2020. gada 9. marta numurā). Jaunu zinātņu nodaļu veidošana ir saistīta ar LZA attīstības iespējām. Gribu uzsvērt, ka zinātņu nodaļu veidošanās LZA ir dabīgs process. LZA Harta (5. pants, 2. rindkopa, 3. teikums) saka: "Lai sekmētu starpdisciplināru problēmu risināšanu un radniecisko zinātņu pārstāvju kontaktus, **akadēmijas locekļi izveido** Latvijas Zinātņu akadēmijas zinātņu nodaļas". LZA statūti (5.7. p. otrs teikums) šo iespēju precizē: "Nodaļas izveidošanu, darbības pamatvirzienus un nosaukumu **apstiprina** LZA pilnsapulce". Zinātņu nodaļu autonomija pasvītro arī LZA Statūtu 5.7.5. punkts "Konkrētu nodaļas programmu un reglamentu LZA darbības mērķu un virzienu īstenošanai **pieņem un apstiprina pati nodaļa**".

Gribu atgādināt, ka pirms 16 gadiem demokrātiskā ceļā 2004. gada laikā izveidojās LZA Lauksaimniecības un meža zinātņu nodaļa, kuru apstiprināja LZA Rudens pilnsapulcē 2004. gada 26. novembrī. Šīs nodaļas veidošanā ieinteresēto akadēmijas locekļu aktivitātēm gada garumā varam izsekot, iepazīstoties ar Gadagrāmātā 2005 aprakstītajiem notikumiem. Ar gandarījumu varu konstatēt, ka Lauksaimniecības un meža zinātņu nodaļas darbība ir ievērojami cēlusi LZA prestižu.

Domāju, ka inženierzinātņu attīstībai Latvijā būtisku ieguldījumu varētu dot Inženierzinātņu un tehnoloģiju nodaļas izveidošana Latvijas Zinātņu akadēmijā. Nodaļu varētu veidot LZA locekļi no visām Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) rekomendētās Inženierzinātņu un tehnoloģiju nozares daudzajām apakšnozarēm. Gribu uzsvērt, ka LZA

locekļiem tiek dota iespēja vienlaicīgi darboties vairāku zinātņu nodaļu sastāvā. LZA attīstībai ļoti svarīgi ir, lai zinātņu nodaļas aktīvi sadarbotos ar augstskolām un zinātniskajām institūcijām, kā arī ar starptautiskām un Latvijas zinātni pārstāvošām organizācijām. Tagad Inženierzinātņu un tehnoloģiju nodaļas izveidošanā ieinteresētajiem LZA locekļiem ieteicams pašorganizēties, lai izstrādātu dokumentu projektus, kuri pamatotu nodaļas izveidošanu un raksturotu tās darbības pamatvirzienus. Ar šiem dokumentu projektiem ir jāiepazīstina LZA Prezidijs un Senāts ar nolūku panākt, ka jaunās nodaļas izveidošanas jautājums tiek iekļauts LZA Rudens pilnsapulces darba kārtībā.

Andrejs Šiliņš,
LZA ģenerālsekretārs

LZA HSN NĀKOTNES VĪZIJA (2020+)

Mērķis

LZA Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas (HSZN) mērķis ir sekmēt LZA misijas izpildi. Kā formulēts LZA attīstības stratēģijā, Latvijas Zinātņu akadēmija ir **nacionālas starptautiskās nozīmes daudznozaru zinātnes izcilības, ekspertīzes un popularizēšanas centrs un Latvijas zinātnes pārstāve starptautiskā vidē**.

Papildus tam, LZA HSN ir arī savi specifiski mērķi. Galvenais LZA HSN specifiskais mērķis ir **sekmīga humanitāro un sociālo zinātņu attīstība Latvijā**.

Uzdevums

LZA HSN galvenais uzdevums ir iekļauties LZA uzdevumu izpildē ar devumu savā atbildības jomā, lai īstenotu LZA misiju. HSN specifiskais uzdevums ir sekmēt nodaļas specifiskā mērķa – sekmīga humanitāro un sociālo zinātņu attīstība Latvijā – sasniegšanu.

Darbības virzieni

HSZN galvenie darbības virzieni sakrīt ar astoņiem galvenajiem LZA darbības virzieniem:

1) **zinātnes izcilības apzināšana un veicināšana** – nodaļa līdzvērtīgi iekļaujas LZA rīkotajos konkursos un akadēmiskā personāla vēlēšanās, atbilstoši kopējai kārtībai; līdz šim LZA balvu klāsts ir bijis pietiekams HSZ izcilības apzināšanai un veicināšanai;

2) **daudzpusīgas daudznozaru zinātniskās ekspertīzes nodrošināšana** – nodaļas vadītāji un eksperti piedalās valsts institūciju organizētās darba grupās; atsaucīgi sniedz komentārus, izsaka viedokļus un ierosinājumus par esošiem un topošiem normatīviem regulējumiem, sevišķi zinātnes un izglītības jomā, rīko ekspertu diskusijas par sabiedrībā aktuāliem jautājumiem; kā humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvis HSN ir ne tikai sevišķi plašas iespējas darboties šajā jomā, bet arī neatliekams pienākums iespaidot valsts un sabiedrības attīstību; viedokļu veidošanai var organizēt darba grupas vai aptaujāt nozares locekļus – attiecīgās jomas speciālistus elektroniski;

3) **uz zinātnes attīstību vērstas zinātnes politikas veidošana** – nodaļas vadība seko norisēm un normatīvā regulējuma izmaiņām izglītības un zinātnes jomā un dara visu iespējamo, lai nepieļautu vai novērstu zinātnes attīstību kavējošas tendences vai normatīvā regulējuma iniciatīvas;

4) **zinātnes popularizēšana** – nodaļa līdzvērtīgi iekļaujas LZA rīkoto konkursu rezultātu publiskošanā un akadēmijas locekļu un citu zinātnieku zinātnisko rakstu publicēšanā LZA Vēstu A daļā; plašākas publikāciju iespējas pagaidām ierobežo nepietiekošs finansējums, tā iegūšanai jāpiedalās projektu konkursos;

5) **LR Zinātniskās darbības likumā un citos LR normatīvajos aktos deleģēto valsts funkciju izpilde** – šī uzdevuma izpildei LZA locekļi no visām nodaļām sadarbojas pie LZA izvei-

dotajās institūcijās – Terminoloģijas komisijā, Emeritēto zinātnieku padomē, Valsts zinātniskās kvalifikācijas komisijā;

6) **zinātnes demokrātiskās pašpārvaldes veicināšana** – HSN kolektīvo viedokli, ko pieņem nodaļas sēdē vai nodaļas dalībnieku aptaujā, pārliecinoši pauž nodaļas vadītājs un rūpējas par kolektīvā viedokļa īstenošanu LZA ietvaros;

7) **zinātni pārstāvoša sociālā partnera funkciju izpilde** – šo uzdevumu LZA līmenī solidāri veic visas nodaļas, katra savā darbības jomā; HSN sadarbojas ar IZM, Kultūras ministriju, Ārlietu un aizsardzības ministriju, Ekonomikas ministriju, augstskolām un zinātniskajiem institūtiem, nevalstiskajām organizācijām;

8) **Latvijas zinātnes starptautiskā pārstāvniecība** – šo uzdevumu LZA līmenī solidāri veic visas nodaļas, katra savā darbības jomā; HSN sadarbojas ar līdzīgām struktūrām citu valstu Zinātņu akadēmijās.

HSZ īpatnības un ar tām saistītie papildus uzdevumi

HSZ iekļaušanās mūsdienu zinātnes politikas ietvaros ir sarežģīta (ne tikai Latvijā, bet arī citās valstīs, kur ir attīstīta zinātnes un tehnoloģijas politika). Tabulā uzrādītas galvenās HSZ un dabaszinātņu atšķirības, kas jāņem vērā, veidojot HSZ attīstības politiku un vadot tās īstenošanu (skat. tabulu 2. lpp.).

Nodaļas struktūra

Pašlaik nodaļa ir strukturēta 24 apakšnozarēs ar dažādu dalībnieku skaitu. Lielākās apakšnozares ir ekonomika (14 dalībnieki, dažādas kategorijas), literatūra (14 goda locekļi – rakstnieki, dzejnieki, no tiem tikai divas sievietes), literatūrzinātne (14 dažādas kategorijas dalībnieki), māksla (18 goda locekļi, no tiem tikai viena sieviete), valodniecība (19 dažādas kategorijas dalībnieki), vēsture (12 dalībnieki). Dažās apakšnozarēs ir tikai viens vai pāris dalībnieki (arhitektūra, bibliogrāfija, demogrāfija, kultūras vēsture, mākslas vēsture, psiholoģija, pedagoģija zinātnes vēsture), vai pat neviens dalībnieks (žurnālistika).

Turpmāk var izvēlēties vienu no divām stratēģijām: vai nu apvienot mazās apakšnozares, vai papildināt tās līdz "drošākam" dalībnieku skaitam un "veselīgākam" vecuma struktūrai. Līdz šim izmantota otrā stratēģija – nostiprinātas arheoloģijas, ekonomikas, kultūras vēstures, teoloģijas (relīģiju pētniecības), psiholoģijas, socioloģijas, tiesību zinātnes apakšnozares, turklāt, regulāru papildinājumu guvušas arī tradicionāli "lielās" apakšnozares.

Tuvākajā nākotnē nepieciešams papildināt savdabīgākās apakšnozares (arhitektūra, demogrāfija, kultūras vēsture, mākslas vēsture, pedagoģija, psiholoģija, socioloģija), lai nodrošinātu to pilnvērtīgāku pārstāvniecību balsojumos un lēmumu pieņemšanas procesā. Jārēķinās ar to, ka HSZ var pretendēt uz ierobežotu skaitu korespondētājlocekļu vakanču (parasti 3–4 vakancēm), tāpēc rūpīgi jāpārdomā kandidātu atlase un vēlēšanu organizācija, lai novērstu gadījumus, ka atvēlēta vakance netiek aizpildīta.

HSZN apakšnozaļu izveidošanu, apvienojot radniecīgās apakšnozares, var pārdomāt, tomēr liela nozīme tam nebūs – tas tikai sadrumstalos nodaļas darbu un vēl vairāk saasinās apmeklētības problēmu.

Vadības sistēma

Nodaļu vada priekšsēdētājs, priekšsēdētāja vietnieks un Nodaļas padome. Tehnisko darbu veic nodaļas zinātniskā sekretāre.

Pēdējo astoņu gadu laikā ir novērots, ka formālas (vēlētas) padomes darbība nav efektīva, neatkarīgi no tās lieluma un pārstāvniecības. Efektīvāka ir tieša saziņa un konsultācijas ar aktīvākajiem nodaļas dalībniekiem. Kaut arī atbildētāju sastāvs ir mainīgs un nav izslēgta subjektīva ietekme, tiešs kontakts ļauj noskaidrot plašākas auditorijas viedokli.

Turpinājums – 2.lpp.

LZA NODAĻAS – SKATS NĀKOTNĒ

Turpinājums no 1.lpp.

LZA HSZN NĀKOTNES VĪZIJA (2020+)

Aspekts	HSZ	Dabas un inženierzinātnes
Sākums (1990)	Novērtēšanas prakse sāka nesēt. Izmantojami iepriekšējo pētījumu rezultāti humanitārajās zinātnēs, nulles bāze sociālajās zinātnēs.	Novērtēšanas prakse sāka sen, uzkrāta liela pieredze. Izmantojami iepriekšējo pētījumu rezultāti visās dabas un inženierzinātņu jomās, augsta konkurētspēja.
Aktualitātes	Konkrētas sabiedrības un kultūras.	Universālas patiesības, apiet atsevišķo domājošo individu.
Pētniecības objekts	Latvija, bet starptautiskā kontekstā.	Universāls.
Pētniecības vieta	Latvija ir vienīgā vieta, kur var attīstīt nacionālās HSZ par unikālām tēmām latviešu valodā. Pētniecības objekta īpatnības ir saistītas ar kontekstu, kādā tās veidojušās.	Globālā zinātnes telpa (atklājumi var rasties jebkur). Pētniecības objektu neiespaido vieta, kur tas veidojies.
Pētnieki	Latvijas pētnieki un HSZ pārstāvji diasporā veic Latvijas problēmu izpēti latviešu valodā, ārzemju zinātnieki veic pētījumus par Latviju , galvenokārt uz nacionālās izpētes bāzes. HSZ eksperti vairāk kritizē citu zinātnieku darbus, sevišķi starptautisku pētījumus, zinātnieki paši diskreditē cits citu, tāpēc īpaši jābūt uzmanīgiem par vērtējumu objektivitāti. HSZ zinātniskā sabiedrība nav vienota, neprot vienoti aizstāvēt savas intereses, arī nepiesaka grantus, rēķinoties ar neveiksmēm.	Starptautiskas pētnieku kopas ar starptautiski atzītu saziņas valodu. Nav raksturīgi dabas zinātnēs. Nav raksturīgi dabas zinātnēs.
Pieeja	Specifiski kultūrvēsturiskas interpretācijas, kas var būt pilnīgi unikālas.	Universāla.
Pētniecības raksturs	Vairāk individuāls darbs.	Vairāk kolektīvs darbs.
Specializācija	Plašs jautājumu loks, jāaptver visi kultūras un sabiedrības jautājumi visā teritorijā.	Izteikta, koncentrējas uz atsevišķām pētījumu jomām.
Koncentrācija	Salīdzinoši mazi institūti galvenajās izpētes jomās (vēsture; literatūra, māksla, folklorā; latviešu valoda), katram institūtam plašs pētījumu loks, katrā jomā pētījumu veic daži cilvēki, daudzas jomas nav nosegtas. Vairākas mazas privātas institūcijas socioloģisko pētījumu jomā.	Salīdzinoši lieli institūti, salīdzinoši lielāki pētnieku kolektīvi katrā pētījumu jomā.
Devums	Vairāk individuāli darbi (monogrāfijas).	Vairāk uz fakticitāti vērsti darbi, kas var būt pat īsi ziņojumi.
Tirgus	Galvenokārt vietējais tirgus.	Globālais tirgus.
Mērķauditorija	Visa sabiedrība: nacionālā pētnieku kopiena, arī nezinātnieki (politikas veidotāji, ierēdņi, lēmēji, žurnālisti, izglītotie pilsoņi).	Zinātnieku kopiena.
Starptautiskā sadarbība	Iespējama, bet starptautiskajā telpā ir mazāka interese par produktu, kam vietējā telpā ir liela nozīme, tikai daļai devuma ir nepieciešams un iespējams starptautiski apspriest rezultātus. 2) trūkst līdzekļu, starptautiskajā tirgū mazs sadarbības projekta piedāvājums, šaura vai nenozīmīga tematika, projekti vairāk organizatoriskiem pasākumiem.	Zinātniskās darbības rezultātiem ir globāla nozīme, starptautiska apspriešana ir ierasta prakse, tiek intensīvi stiprināta kopējās starptautiski finansētās kvalitatīvās fundamentālās pētniecības programmās (mazāk raksturīgs inženierzinātnēs).
Starptautisku sadarbību	Iespējama, izmanto dabas un inženierzinātņu sasniegumus (IKT, spektroskopija, u.t.t.) savu pētījumu metožu pilnīgošanai – sadarbība skar fundamentālos pētījumus dabas un inženierzinātņu jomā.	Iespējama, izmanto SZ pētījumus , lai pamatotu savus sasniegumus nepieciešamību (tirgus pētījumi), ietekmi uz tautsaimniecību (izmantotajamība) un sabiedrības veselību – sadarbība neskar fundamentālos pētījumus HSZ jomā.
Rezultātu mērījums	Atkarībā no risināmās problēmas un starptautisko interesi, HSZ nozāres atšķiras pēc citējamas un publikācijas dabas – dažas ir tuvākas dabas zinātnēm, citas – tradicionālajām humanitārajām zinātnēm. Padarītais darbs (publikāciju skaits un kvalitāte, vienmēr saistīts ar individuālo sniegumu). Pilnīga aina par citējamo parādās ilgā laika periodā (var atsaukties uz darbu, kas publicēts pirms 50 vai vairāk gadiem).	Dabas zinātnes ir homogēnas, nedaudz atšķiras inženierzinātnēs (lielāks nacionālais konteksts, zemāki citējamas rādītāji). Padarītais darbs (citējamas, bet ne vienmēr saistāma ar līdzdalības sniegumu). Citējamas periods īss, interese par atklājumiem noplok īsākā laika posmā.
Izmaksas	Salīdzinoši mazas materiālās izmaksas, objektīvi "lētāki" granti.	Liels materiālās izmaksas, objektīvi "dārgāki" granti.
Atšķirību starptautiskais konteksts	Atšķirības starp HSZ un dabas un inženierzinātnēm tiek respektētas gan ieteikumos par zinātnes attīstību, gan priekšlikumos par zinātnes produkta vērtēšanu.	

No LZA HSZN konsilija "Zinātnes politika – humanitāro un sociālo zinātņu loma valsts un sabiedrības attīstībā" materiāliem.

Nodaļas sēdes un pasākumi

Nodaļas sēdes tiek uzskatītas par nodaļas galveno darbības formu, taču to apmeklētība ir zema. Nodaļas jaunākie dalībnieki ir aizņēmi savos pamatdarbos, savukārt vecākajiem dalībniekiem piedalīšanās sēdēs kavē veselības problēmas. Neskatoties uz to, tieši vecākie dalībnieki ir disciplinākie sēžu apmeklētāji. Sēžu apmeklētība ir sevišķi svarīga tad, ja sēdē ir jāpieņem svarīgi lēmumi vai jābalso, taču arī tad, ja sēde ir informatīva (zinātnisko referātu uzklāšana), zema apmeklētība uzaicināto lektoru skatījumā rada sliktu iespaidu par LZA patieso lomu un nozīmi un viņu pašu piedalīšanās lietderību. Tāpēc var teikt, ka sēžu un pasākumu apmeklētības uzlabošana ir svarīgs HSZN vadības uzdevums jau tuvākajā nākotnē.

Kā liecināja 2019. gada vasarā veiktā nodaļas dalībnieku aptauja, galvenie jautājumi, kas nosaka sēžu apmeklētību, ir sēžu norises laiks (sēdes notiek pārāk agri vai pārāk vēlu) un saturs. Problēmas atrisinājumu apgrūpina tas, ka dalībnieki nespēj formulēt konkrētus priekšlikumus, kādus tematus izvēlēties, jo viņu intereses ir ļoti dažādas. Turklāt, sēžu apmeklētība tiek dažādi vērtēta: kas vienam šķiet nepietiekami, citam – gluži labi. Tomēr nevar nepieņemt – jo vairāk dalībnieku piedalās sēdē, jo lielāka tās vērtība un efektivitāte.

Elektroniskas aptaujas, viedokļa noskaidrošana un balsošana

Šo darba formu izmantošana nav aizliegta, bet nav arī apstiprināta un leģitimizēta procedūru līmenī LZA darbību regulējošos dokumentos. Lai novērstu neskaidrības, iespējams pārpratumus un aptauju rezultātu noraidījumus, vēlams LZA līmenī pieņemt normatīvu regulējumu par kārtību, kā lēmumus var veidot un pieņemt elektroniski.

Dalībnieku un plašākas auditorijas iesaiste

Nodaļas darbības efektivitāte ir atkarīga no dalībnieku iesaistes. Tāpēc sēžu un pasākumu organizēšanā nepieciešama radoša pieeja. Iesaiste dod gandarījumu, ja tai ir ietekmējoša nozīme.

Lai piesaistītu plašāku auditoriju, nodaļas sēdēs jāaicina viesus no citām organizācijām, ārzemju zinātniekiem. Taču, ja ir risks, ka sēde nebūs labi apmeklēta (to var noskaidrot iepriekšējā aptaujā par interesi piedalīties šādā sēdē), vieslektoros labāk iesaistīt.

Saziņa ar nodaļas dalībniekiem

Aktīva saziņa ar nodaļas dalībniekiem ir viens no iesaistes veidiem, kas pilnībā attaisnojas. Pat tad, ja dalībnieki neatbild nosūtītajām vēstulēm, ziņas nodaļai nozīmē, ka viņi ir informēti par nodaļas darbu, ir nodrošināta nodaļas darbības atklātums, un katram dalībniekam ir dota iespēja līdzdarboties.

Saziņas organizēšanai un zinātnes popularizēšanai ir svarīgi uzturēt aktīvu mājaslapu.

Saiti ar nodaļas dalībniekiem sekmē apsveikumi svētkos un lielās jubilejās.

Līdzvērtīga pārstāvniecība balsojumos un lēmumu pieņemšanas procesā

Lai nodrošinātu "mazo" apakšnozaru līdzvērtīgu pārstāvniecību balsojumos un lēmumu pieņemšanas procesos:

- nepieciešams pārliecināt nodaļas locekļus par viņu neaizstājamo lomu lēmumu pieņemšanā un akadēmijas darbā;
- sekmēt sapulču dalībnieku sadarbību un grupēšanas lēmumu lobēšanai;
- nodrošināt stingru apmeklētības diisciplīnu mazākās lēmumu pieņemšanas organizācijās – balvu kandidātu izvērtēšanas komisijās u.tml.

Sevišķi svarīgi ir panākt pilnvērtīgu pārstāvniecību un atklātību lēmumu pieņemšanai par balvām, konkursiem u.c. zinātniskās kvalitātes un atzinības izvērtēšanas pasākumiem.

Sadarbība ar jauniem zinātniekiem

Jauno zinātnieku iesaiste HSZN darbā ir vēlama, bet nav viegli panākama. Visticamāk, HSZN līdzdarbības Jauno zinātnieku akadēmijas izveidošanā, ko iekļaujusi LZA.

Raita Karnite,
LZA HSZN priekšsēdētāja

PAR ĶĪMIJAS, BIOĻĢIJAS UN MEDICĪNAS ZINĀTŅU NODAĻAS LĪDZŠINĒJO UN TURPMĀKO ATTĪSTĪBU

Ķīmijas, bioloģijas un medicīnas zinātņu nodaļa (ĶBMZN) apvieno 124 LZA locekļus, t.sk. 48 īstenos, 1 goda, 30 ārzemju locekļus un 45 korespondētājlocekļus. Ar nodaļas darbu saistīti 26 LZA goda doktori. Nodaļas darbību var iedalīt trijos lielos blokos – zinātniskā rutīna, sabiedrības aktuālās problēmas un izcilības veicināšana.

Zinātniskā rutīna ir saistīta ar LZA ĶBMZN dzīvības zinātņu regulāro sasniegumu izvērtēšanu un izcilības balvu piešķiršanu gan pieredzējušajiem, gan jaunajiem zinātniekiem, gan arī katra gada labāko zinātnes sasniegumu izvērtēšanu. Lielāko daļu šo zinātnieku prezentāciju kalendārā gada laikā mēs noklausāmies nodaļas sēdēs. Otrā rutīnas daļā saistās ar jauno ZA locekļu kandidātu rudens ziņojumiem un nodaļas locekļu izvērtēšanu par ĶBMZN atbalstu ZA pilnsapulces vēlēšanās. Mūsu nodaļa vairāku gadu garumā ir ievēlējusi arvien jaunākus akademiķus un korespondētājlocekļus. 2019. gadā ievēlētais akademiķis Kristaps Jaudzems (35 gadi) ir otrs jaunākais ievēlētais akademiķis LZA vēsturē. Astoņi no vienpadsmit šī brīža LZA akademiķiem, kuri ir jaunāki par 50 gadiem, ir no mūsu nodaļas.

Nodaļas darba plānos vienmēr ir bijušas diskusijas par sabiedrības aktuālām problēmām un to risinājumu piedāvājumiem. Tā 2017. gada janvārī ĶBMZN aizsākās diskusijas par viroterapiju un *Rigvir* izpēti un tā tālākās pielietošanas iespējām. Latvijas galvenā onkoloģe *Dr.habil.med.* Dace Baltiņa nolaija zinātnisko ziņojumu "Onkoloģiskā viroterapija laiku lokos: *Rigvir* ceļš pie pacientiem" par viroterapijas vēsturisko attīstību pasaulē un Latvijā, bet LZA akademiķis Ivars Kalviņš ziņojumā "Viroterapija – pagātne, tagadne un nākotne" analizēja dažādos pasaulē zināmos vīrusu preparātus un to iedarbību. I. Kalviņš raksturoja preparātu *Rigvir* kā stabilu, nemodificētu imuno-modulatoru, mazu vīrusu ar vienkāršu RNS kristālisko gēnu, kas neizraisa imūnreakcijas un aizkļūst organismā tur, kur atrodas vēža šūnas. Līdz šim veiktie eksperimentālie rezultāti uzrādīja, ka melanomas šūnās vīrusu savairojas un to iznīcina.

2018. gada martā notika apvienotā FTZN un ĶBMZN kop-sēde par projektā "Skola 2030" plānotajām izmaiņām fizikas un ķīmijas pasniegšanā skolās. Diskusija risinājās par dabas zinātņu apmācību pilnveidošanu, lai Latvijas skolās, universitātēs un tehnoloģiju izstrādēs būtu labi attīcītie speciālisti. Par tēmu "Ķīmija skolās šodien un nākotnē" uzstājās ķīmijas un bioloģijas skolotāja Linda Kovaļevska no Mārupes vidusskolas un *Dr.chem.* Mihails Gorskis, Daugavpils Universitātes profesors un Iecavas vidusskolas ķīmijas skolotājs. Skolotāji izteica prieku un gandarījumu par to, ka fizikas un ķīmijas mācīšanas metožu pilnveidošanā pieslēdzas arī LZA pārstāvji un ka jaunieši apzinās fizikas un ķīmijas zināšanu nepieciešamību savā dzīvē. Uzskatāma bija tabula, kura parādīja paredzamo situāciju 2030. gadā: no esošajiem speciālistiem – skolotājiem pensijā būs 61%, vecumā līdz 55 gadiem – 19% un 40 gadu vecumā būs 11%. Pašlaik ļoti maz studentu mācības Latvijas Universitātē (LU) beidz kā topošie pedagogi. Samazinās skolēnu skaits, kuri piedalās ķīmijas un fizikas olimpiādēs. M. Gorskis aicināja skolās saglabāt mācības ķīmijā, bioloģijā un fizikā pietiekami augstā līmenī gan pamatskolā, gan visās vidusskolas klasēs.

Sakarā ar kanabinoīdu legalizāciju daudzās Eiropas un Amerikas valstīs 2018. gadā Latvijas sabiedrībā parādījās asas diskusijas par kanabinoīdu preparātu atvieglinātas iegādes un lietošanas noteikumiem. OSI Farmaceitiskās farmakoloģijas laboratorijas vadošais pētnieks *Dr.pharm.* Reinis Vilškersts 2019. gada martā sniedza ziņojumu "Kanabinoīdi un to pielietojums medicīnā" un aizsāka diskusiju par 21. gs. nozīmīgo regulējumu – vai, kā un kad lietot kanabinoīdu preparātus – un to lomu medicīnā. Zināms, ka jau senajā Ķīnā un Ēģiptē lietoja marihuānu pret reimatismu un iekaisumiem. Jau 1940. gadā kaņepēs atklāja vairāk nekā 100 dažādus fitokanabinoīdus, kuri saistās ar kanabinoīdu receptoriem un ietekmē centrālo nervu sistēmu (CNS) – samazina nervozitāti, stresu un baļu sajūtu, mazina sāpes, arī iekaisumus un audzējus, atjauno organisma homeostāzi, veicinot apetīti un miera sajūtu, bet 1961. gadā to atzina par nedrošu preparātu. Farmaceitiem ir zināmi trīs kanabinoīdu preparāti: Nabiximols (*Sativex*), Nabilons (*Cesamet, Canemes*), Dronabinols (*Marinol, Syndros*). Veikti daudzi kanabinoīdu preparātu pētījumi par to efektivitāti un arī negatīvām indikācijām. Galvenais diskusijas secinājums bija – kanabinoīdu preparātu lietošanas riski vēl nav līdz galam izpētīti, tāpēc to lietošanas atļaujas pacientiem jāatstāj ārstu pārziņā.

Otra galvenā darbības virziena nodaļas darbā vienmēr bijis saistīts ar izcilību. No 2016. gada iespēju jaunajiem zinātniekiem piedalīties pētniecības atbalsta projektos. Izmantojot Eiropas Reģionālā attīstības fonda finanses, turpmākajos septiņos gados jaunajiem zinātniekiem bija plānoti vairāk nekā 60 miljoni eiro. Šī atbalsta programma būtiski veicina jauno zinātnieku pētniecības karjeras tālāku attīstību pēc doktora grāda saņemšanas un ļauj zinātnisko darbu turpināt Latvijā. Atbalsts būtu vēl pilnīgāks, ja nākamajās pieteikumu kārtās varētu paredzēt papildu finansējumu vienam līdz diviem studentiem. Tas būtu iesākums jaunu grupu dibināšanai un sekmīgai jaunā zinātnieka karjeras attīstībai dzimtenē. Šī projekta pirmajā kārtā pavisam tika atbalstīti 120 projektu, kuru autori pārstāvēja 26 zinātniskās iestādes. Puse no atbalstītajiem projektiem pārstāvēja divas lielākas universitātes – LU (41 projekts) un RTU (23 projekti). 2018. gada pavasarī divas ĶBMZN sēdēs par savu zinātnisko pētījumu rezultātiem un nākotnes iecerēm prezentācijas sniedza 12 jaunie zinātnieki, kuri pārstāvēja gandrīz visas nodaļā pārstāvētās specialitātes. 2019. gadā mēs turpinājam šo iniciatīvu nodaļas sēdēs ļaut jaunajiem zinātniekiem prezentēt savus darba rezultātus. Puse no 10 zinātniekiem bija ar 2018. gada prezentāciju pieredzi, bet 5 bija jaunie – pirmā gada pēcdoktoranti.

Turpinājums – 3.lpp.

LZA NODAĻAS – SKATS NĀKOTNĒ

PAR ĶĪMIJAS, BIOĻĪJAS UN MEDICĪNAS ZINĀTŅU NODAĻAS LĪDZŠINĒJO UN TURPMĀKO ATTĪSTĪBU

Turpinājums no 2.lpp.

2019. gada aprīlī notika diskusija par tēmu "Zinātniskā izcilība Eiropā: vai visi esam vienādi?" Situācijas analīze tika veikta, pamatojoties uz projekta "Alliance4Life projekts – Austrumeiropas izcilu zinātnisko institūciju apvienība darbībā" darbības rezultātiem. Abi lektori LZA korespondētājlocekļi O. Pugovičs (OSI direktors) un LZA akadēmiķe Maija Dambrova (OSI Farmaceutiskās farmakoloģijas laboratorijas vadītāja) bija aktīvi dalībnieki minētajā projektā. Projekta mērķi bija: a) radīt uzlabotu darba vidi, uzlabot zinātnieku piesaisti un sadarbību un veidot Eiropas līmeņa zinātnes politiku; b) iegūt zinātnisko institūciju veikspējas starptautiskā salīdzinājuma pieredzi. Pusgada darba pieredze zinātnisko institūciju novērtēšanā ļāva noformulēt indikatorus un tendences, salīdzinot katru partnera trīs gadu publikāciju un patentu skaitu, partneru kvalifikāciju, ārējo sadarbību un attiecību pret pilnu algu un dalībnieku skaitu, impaktfaktoros, dalību starptautiskajos projektos, finansējumu, bāzes infrastruktūru un dzimumlīdzsību. Galvenie secinājumi ir svarīgi ne tikai OSI kā vienam no 10 dalībniekiem no deviņām Austrumeiropas valstu vadošām zinātniskām institūcijām, bet arī uz pārdomām rosīnāshiela visai Latvijas zinātnes saimei. Lūk, tikai dažādi izteikti secinājumi: 1) dalība *Alliance4Life* parāda dažādu situāciju Austrumeiropas valstu zinātnes sistēmās: "labās prakses" piemēri darbojas praktiski visās *Alliance4Life* partneru attiecībās un to ieviešana neprasa lielus finansiālus resursus; 2) kopējais publikāciju skaits uz personāla vienību Austrumeiropā ir līdzīgs kā izvēlētajās Rietumeiropas institūcijās, atpakaļ tikai publikāciju kvalitāte un finansējuma apjoms.

2019. gada septembrī notika diskusija par eventuālo Latvijas iesaistīšanos molekulārās bioloģijas konsorciā. Saruna notika par EMBL (*European Molecular Biology Laboratory*) projekta plāniem, sadarbību un detaļām: ko iegūsim, ko zaudēsim, kā būtu jārikojas ar iestāšanos konsorciā. Situāciju par Eiropas vadošo dzīvības zinātņu laboratoriju EMBL izskaidroja LZA ārzmju loceklis Alvis Brāzma (Kembridža, Lielbritānija) un piedāvāja savus eksperta padomus turpmāko 4 gadu laikā, kad viņš vēl būs EMBL sistēmas darbinieks. Ar EMBL saistītām pētījumu tēmām Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centrā (BMC) pastāstīja BMC direktors LZA akadēmiķis Jānis Kloviņš un LZA akadēmiķis Kaspars Tārs.

Tuvākās nākotnes uzdevumi. 2020. gada sākums iezīmēja pastiprinātu sabiedrības interesi par dzīvības zinātņu nozīmi sabiedrības veselības un drošības nodrošināšanā. No Ķīnas izplatīties jaunais RNS vīruss SARS-CoV-2 izraisīja globālu pandēmiju COVID-19, kuras beigu datumu, vīrusa radīto sekas neņem prognozēt neviens. Mūsu nodaļas akadēmiķi Kaspars Tārs, Ivars Kalviņš, Andrejs Ērglis, Indriķis Muižnieks un korespondētājlocekle Ludmila Viksna jau daudzreiz ir piedalījušies mazāk plašos un plašākos zinātniskos un publiskos forumos ar vīrusu infekcijas skaidrojumu, vīrusa radītājam sekām un Latvijas zinātnieku eventuālo piesaisti infekcijas seku mazināšanā nākotnē. OSI un BMC zinātnieki aktīvi strādā pie vīrusu terapijas dažādiem aspektiem (vakcīnu izstrāde, pretvīrusu preparātu radīšana, vīrusa radīto seku mazināšana uz sirdsdarbības un metabolisma traucējumiem) un ir piedāvājuši savu rīcības programmu gan LZA, gan IZM.

Radusies ārkārtas situācija valstī iezīmē nodaļas nosprausto darbības virzienu nozīmīgumu, kurus visnotaļ attīstīs arī nākotnē. Runa ir par sabiedrībā aktuālo problēmu diskusijām, izcilības veicināšanu un jauno zinātnieku piesaisti zinātnes organizācijas un popularizācijas procesos. 2020. gadā iekļānātās medicīnas problēmu diskusijas par bērnu slimību izplatību un ārstēšanu Latvijā (akadēmiķe Dace Gardovska un akadēmiķis Aigars Pētersons) un jaunajiem noteikumiem klīnisko pētījumu veikšanā pasaulē un Eiropā (akadēmiķis Andrejs Ērglis

un *Dr.med.* Nils Porītis) tiks uzsāktas tūlīt pēc ārkārtas stāvokļa izbeigšanās Latvijā. Par bērnu slimībām paredzētajā diskusijā blokā apspriedisim bērnu imunizācijas jautājumus, ietverot mītus un strīdīgos jautājumus, kuri tiek plaši apspiesti sabiedrībā. Pavisam skaidrs, ka ar medicīnas un bioloģijas jautājumiem būs saistītas arī ĶBMZ nodaļas aktivitātes nākošajos divos gados, kur skaidri jau iezīmējās vairākas tēmas. Pirmā ir cieši ar vīrusiem saistīta tēma "Ko mēs zinām par fibromialģiju vai multifaktoriālām slimībām" (akadēmiķe Modra Murovska). Vēl nemaz nezina vīrusa ierašanās iespējām Latvijā tika iekļānāta lekcija "Zināmais un zināmais bioloģijā" (*Dr.med.* Šimons Svīrskis). Mēs šo tēmu domājam pavērst baktēriju noslēpumu atklāšanas virzienā, tagad tā būs jāpaplašina arī uz vīrusiem.

Vīrusu infekcijas ieviestā sociālā distancēšanās mazliet iekāvēs diskusiju atsākšanu par Daugavas loku dabas un kultūrvēsturiskām vērtībām un iespējām, kā kļūt par UNESCO Pasaules mantojuma sastāvdaļu. Te lieti noderēs LZA korespondētājlocekles Aijas Mellumas (autore nesen iznākušajam grāmatam par Kuldīgu un Slutišķu sādžu pie Daugavas), akadēmiķa Arvīda Barševska (zaļais biologs, Daugavpils un Latgales patriots) un LZA goda locekļa Daiņa Ivāna (līdzautors *Atmodas aizsākumiem Latvijā*) dziļās zināšanas un jauneklīgā aizrautība.

Nākotnē turpināsim risināt problēmas ar izcilības vairošanu un jauno zinātnieku iesaistīšanu nodaļas aktīvajos procesos. Mudināsim jaunos zinātniekus no LJZA un viņu domubiedrus iesaistīt ātrāk izveidot Latvijas Jauno zinātnieku akadēmiju, kura apvienotu visu specialitāšu labākos Latvijas jaunos zinātņu doktorus. Tādējādi būtu sasniegti divi mērķi – labāka paaudžu sasaiste ar pieredzējušiem zinātniekiem un leģitimizēta izcilu Latvijas jauno zinātnieku iekļānāšana Eiropas apritē. Turpinot jautājumus par izcilības vairošanu, gribam aizsākt diskusiju ciklu – iepriekšējo gadu "LZA Gada sasniegumu zinātnē" laureāti prezentē savus darbus šajā virzienā, kā tie ir attīstījušies, kas konkrētajā pētījumu laukā notiek šodien. Aptuvenais attālinātais laika posms varētu būt pieci gadi.

Pēteris Trapencieris,
LZA ĶBMZ priekšsēdētājs

LZA LAUKSAIMNIECĪBAS UN MEŽA ZINĀTŅU NODAĻAS DARBS

Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Lauksaimniecības un meža zinātņu nodaļa (LMZN) kā koordinējošais posms starp jomas zinātni, augstāko izglītību un praksi un vienlaikus kopā ar citām LZA nodaļām zinātnes devuma tautsaimniecībā un sabiedrībā veicinātājs turpina sevi apliecinājušās darba formas, kā arī izvirza jaunus darba paņēmienus mērķu sasniegšanai šādās 3 svarīgās pozīcijās:

- starpdisciplināritāte un starpinstitucionalizācija pētījumos u.c. zinātniskos procesos;
- sadarbība ar sociālajiem partneriem;
- zinātnes popularizēšana.

Visas šīs pozīcijas kopā ir svarīgas tāpēc, ka iekļauj zinātniskā procesa pilnu ciklu, – no zinātnieka un zinātniskā darba veikšanas līdz zinātnes produkta patēriņam šaurākā (konkrētu tehnoloģiju pārnesē uz konkrētām ražotnēm konkrētu produktu ražošanai vai konkrētu procesu nodrošināšanai) un visplašākā nozīmē, kad zinātnieku veikumu izprot ne tikai ražotāji, bet arī plaša sabiedrība. Ir jānovērš zinātnes diskriminācija un diskreditācija, kuras pamatā nereti ir neizpratne, pat visaugstākajā līmenī, par to, ko zinātnieki dara.

Konkrēti ņemot LMZN zinātņu jomas, zinātnē ir aiz katra pārtikas produkta, klimata pārmaiņu mazināšanas risinājuma, lauku un mežu resursu izmantošanas un atjaunošanas, mūsu dzīves vides saglabāšanas. LMZN kopā ar tādām **sadarbības partneriem** kā Latvijas Lauksaimniecības universitāte

(LLU), Latvijas Lauksaimniecības un meža zinātņu akadēmija (LLMZA) un Zemkopības ministrija (ZM) nodrošina un uztur valsts lielāko dabas bagātību un apjomīgāko tautsaimniecības resursu zinātnisko bāzi, t. sk. saistībā ar augu un dzīvnieku šķirņu selekcijas darbu, zinātniski pamatoti audzēta meža stādāmā materiāla nodrošināšanu, lauku teritoriju viedo attīstību utt. Ar to visu ik uz soļa kā kaut ko pašsaprotamu sastopas plaša sabiedrība, nereti neapzinādamās, ka tas ir zinātnes devums. Arī pašiem zinātniekiem ar pašiem sabiedrībai tas ir jāatgādina.

Starpdisciplināritāte un starpinstitucionalitāte sevi ir attaisnojuši, piemēram, vairākos valsts pētījumu programmās, kurās LMZN tajās pārstāvējusi LZA kā vadošo vai vienu no vadošajām struktūrām, – EKOSOC–LV, pašreizējais Interframe–LV projekts VPP "Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai". Tāpat jāceļ bioekonomikas pētījumi un to loma lauksaimniecībā, kas sasaucas ar Eiropas Komisijas (EK) stratēģiju par atjaunojamo resursu izmantošanu Eiropas ekonomikā un 2017. gadā pieņemto Latvijas Bioekonomikas stratēģiju 2030; kā arī LMZN, LLMZA un LLU partnerība "Apvāršņa 2020" projektos.

No zinātnieku starpdisciplināritātes būtībā tālāk ir attīstāms kāds pagaidām kritisks resurss – sabiedrības starpdisciplināra sadarbība un atbildība par Latvijas nākotni: aiz sevis atstāt labākā stāvokli ekonomiskos, sociālos, vides resursus.

No tā izriet, ka LMZN:

Ik gadu atjauno līgumu ar ZM kā sociālo partneri par sadarbību zinātnē un lauksaimniecības un meža speciālistu iesaistīšanu pētījumos ar lielu praktisku vērtību konkrētu problēmu risināšanā.

Iesaistās ZM kopā ar LLU organizētajā ikgadējā konkursā "Sējējs" un nominācijas "Zinātne praksē un inovācijas" kandidātu noteikšanā un izvirzīšanā.

Zinātnes, augstākās izglītības un prakses veiksmīgai sadarbībai nozarē kopā ar LLMZA turpina tradīciju skatīt un vērtēt meža un agrārās jomas promocijas darbus.

Uztur saikni ar meža un lauksaimniecības jomas jauno zinātnieku un jauno speciālistu resursietilpīgās sagatavošanas prakses vidi (sociālajiem partneriem), kas ar modernām tehnoloģijām spēj līdzdarboties un atbalstīt šo cilvēkkapitāla veidošanas procesu.

Sadarbībā ar ZM, LLU un LLMZA organizē lauku skates un konkursus, t. sk. Lejiņa, Kalniņa un Buša vārda balvas konkursus. Organizē daudzveidīgas nodaļas sēdes: ar lasījumiem / prezentācijām par aktuālām tēmām (piemēram, zinātniskais institūts "BIOR" par Covid-19 pētniecību); izbraukuma sēdes pie LMZN / LLMZA locekļiem, Silavā, LLU fakultātēs, u.c.; sēdes projektu iepazīšanai ārpus LMZN un LLMZA locekļu darbības lauka (ne tikai projektos *Forest Value*, *Suscorp*, *Interframe-LV*).

Regulāri piedalās Lietuvas ZA organizētajā jauno zinātnieku konferencē; aktīvi iesaistās Eiropas Lauksaimniecības, pārtikas un dabaszinātņu akadēmiju apvienības (UEAA, *Union of European Academies for Science Applied to Agriculture, Food and Nature*) konferencēs un kopīgo projektu rakstīšanā.

Kopā ar pārējām LZA nodaļām LMZN veic zinātniskās domas un zinātnisko rezultātu izplatīšanai gan citu jomu zinātnieku vidū, gan **zinātnes popularizēšanai** plašākā sabiedrībā:

Ikgadējas LZA starptautiskas konferences ar visām nodaļām kopīgām plenārsēdēm, bet katrai nodaļai atsevišķu sekciju, t. sk. organizējot arī izbraukuma sekcijas zinātniskajos institūtos.

Ziņu formāta paziņojumi ziņu aģentūrām, medijiem par aktivitātēm LZA un nodaļās; šādu informāciju ieviejojot arī LZA tīmekļvietnē un Facebook profilā, kā arī sadarbības partneru tīklos un īpaši akcentējot zinātnieku devuma sabiedrisko labumu.

LZA un LMZN locekļu viedokļu popularizēšana medijos, sabiedrības regulāra iepazīstināšana ar notiekošo zinātnes laukā plašāka formāta raidījumos, rakstos, kas nozīmē sistemātisku un mērķtiecīgu sabiedrisko attiecību veidošanu, laika un resursu ietilpīgu darbu.

Baiba Rivža,
LZA LMZN priekšsēdētāja

PAR VDK OPERATĪVO DOKUMENTU KOLEKCIJAS PUBLICĒŠANU LATVIJĀ 2018. GADĀ*

2018. gada 20. decembrī, gandrīz 30 gadus pēc Latvijas neatkarības atgūšanas un LPSR VDK likvidēšanas, ar Saeimas lēmumu tika publicēta un Latvijas Nacionālā arhīva interneta vietnē publicēta padomju slepenā dienesta operatīvo dokumentu Latvijā atstātā kolekcija.

Vislielāko sabiedrības uzmanību izpelnījās LPSR Valsts drošības komitejas aģentūras kartotēka un pretizlūkošanas automatizētā datubāze "Delta Latvija".

Jāpiebilst, ka Latvijā atstāta tikai neliela daļa VDK kartotēkas. Turklāt te nav nevienas VDK aģenta personīgās vai darba lietas, kur tika apkopota informācija par aģentu savervēšanas apstākļiem, motivāciju, izmantošanu un darbības jomu, kas jautu pārbaudīt un precizēt kartotēkā atrodamos datus.

Līdz 1993. gada aprīlim, kad dokumenti ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmumu tika nodoti Totalitārisma seku dokumentēšanas centram (TSDC), tie atradās iekonservētī apargātās Parlamenta telpās. Pirmā atsauce uz aģentūras kartotēku notika 1994. gadā, kad pēc S. Saeimas vēlēšanām toreizējais TSDC vadītājs Paulis Kļaviņš Saeimas Mandātu un iesniegumu komisijai darīja zināmu, ka piecu jaunievēlēto deputātu vārdi atrodami LPSR VDK aģentūras kartotēkā. Šo deputātu pilnvaras uz sadarbības ar VDK fakta pārbaudes laiku tika apturētas, no ama-

ta atkāpās ārlietu ministrs. Mēnesi vēlāk Saeima pieņēma likumu "Par bijušās LPSR VDK dokumentu izmantošanu un sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu". Tajā tika noteikta dokumentu izmantošanas kārtība, privātpersonu tiesības iegūt visu Latvijas rīcībā esošo VDK atstāto informāciju par sevi, kā arī juridiskā procedūra, kādā veicama personas sadarbības ar VDK fakta pārbaude.

Turpmākos gados Saeima pieņēma vairākus speciālos likumus, kas noteica bijušajiem PSRS/LPSR drošības iestāžu darbiniekiem un to informatoriem ierobežojumus, piemēram, liegumu ieņemt amatus valsts pārvaldē, tiesu un prokuratūras sistēmā, publiskajā sektorā, iegūt pilsonību naturalizācijas kārtībā, saņemt speciālo atļauju strādāt ar informāciju, kas satur valsts noslēpumu, iegūt politiski represētās personas statusu, kā arī citus likumus. VDK dokumentu likums paredzēja tiesības jebkurai personai griezties TSDC, lai iegūtu visu informāciju par sevi, kas atrodama Latvijā atstātajā VDK dokumentu kolekcijā, tādējādi bijušajiem aģentiem bija radīta iespēja nekandidēt uz amatiem, kurus tiem bija liegts ieņemt. Tādos gadījumos šo personu vārdi netika publicēti. No savas pieredzes varu teikt, ka šo iespēju izmantoja ļoti daudzi cilvēki.

VDK dokumentos ietvertā informācija tika izmantota arī izmeklējot gadījumus par nelikumīgām represijām pret Latvijas iedzīvotājiem okupācijas periodā, piemēram, lietās par nacionālās pretošanās kustības iznīcināšanu. Kopumā tika notiesāti četri bijušie drošības orgānu darbinieki, bet vairākas krimināl-lietas tika izbeigtas aizdomās turamās personas nāves dēļ.

Likumā deklaratīvi tika noteikts, ka VDK darbinieku un to informatoru pienākums ir sniegt TSDC paskaidrojumus par savu darbību VDK un vispārējo VDK darbību, taču netika paredzēti nekādi juridiski instrumenti vai motivācija šī pienākuma īstenošanai, piemēram, sniegtās informācijas **konfidencialitāte** uz noteiktu laika periodu.

2006. gadā jūnijā un atkārtoti oktobrī Saeima nobalsoja par Latvijā atstātās VDK aģentūras kartotēkas publicēšanu, taču abas reizes prezidente Vaira Vīķe Freiberga likuma grozījumus atgriezta Parlamentā atkārtotai caurlūkošanai.

Prezidente uzsvēra, ka Saeima nav panākusi diferencētu pieeju VDK dokumentu izmantošanai un publicēšanai, lai sabiedrības ieguvums būtu samērojams ar konkrētu individuālu aizskartajām tiesībām, ko aizsargā Satversme un starptautiskie Latvijai saistošie cilvēktiesību akti.

Kartotēkās atrodami dati nedod iespēju nodalīt VDK aģentu ziņojumus par tā sauktajiem ideoloģiskajiem noziegumiem no tiem ziņojumiem, kas sekmēja tādu kriminālnoziegumu apkarošanu, kuri arī mūsdienā Latvijas tiesiskajā telpā ir kvalificējami kā noziegumi, teiktus prezidentes vēstulē Saeimas priekšsēdētājam Ingridai Ūdrei.

Turklāt "doma par to, ka VDK aģentu uzskaites kartotēkas publicēšana pieliks punktu savstarpējām aizdomām, noslēgs kādu sāpīgu Latvijas vēstures lappusi un nodibinās vēsturisko taisnīgumu, ir iluzora", puda prezidente.

Turpinājums – 4.lpp.

* Raksts iesniegts publicēšanai LZA Gadagrāmatai angļu valodā, ar LZA prezidenta laipnu atļauju tā versiju latviešu valodā publicējam "Zinātnes Vēstnesī"

IN MEMORIAM

ĒVALDS VĒCIŅŠ

(4.01.1931 – 9.04.2020)

Ļoti zinošs. Strādājis pie pirmā likuma "Par Latvijas banku" tapšanas atjaunotajā Latvijā.

Piedalījies naudas reformā no sākuma līdz galam. Ar savām enciklopēdiskajām zināšanām palīdzējis Latvijas rubļa ieviešanā un vēlāk arī pāreju uz latu. Devis nepārvērtējamu ieguldījumu Latvijas naudas vēstures dokumentēšanā un popularizēšanā.

Ēvalds Vēciņš dzimis 1931. gadā. 1953. gadā absolvējis LVU Ekonomikas fakultāti.

No 1955. līdz 1959. gadam Ēvalds Vēciņš strādājis PSRS Lauksaimniecības bankas Latvijas Republikāniskajā kantori un no 1959. līdz 1991. gadam PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskajā kantori. Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas, no 1991. līdz 1999. gadam bijis Latvijas Bankas prezidenta konsultants naudas un banku lietās, aktīvi līdzdarbojies Latvijas rubļa ieviešanā un lata atjaunošanā.

2015. gada 10. martā Latvijas Zinātņu akadēmija piešķīra Ēvaldam Vēciņam LZA Goda doktora grādu.

Ēvalds Vēciņš bija aizrautīgs kolekcionārs, kurš padziļināti pētījis Latvijas naudas vēsturi. Viņš ir vairāku izglītojošu un naudas vēsturi dokumentējošu grāmatu autors, starp tām ir "Naudas lietas". Skaidrojošā vārdnīca, "Nauda Latvijā" (līdzautore K. Ducmane), "Nauda Latvijā XX gadsimtā" (katalogs, 1.–4. sējums).

Līdz ar Ēvalda Vēciņa aiziešanu mūžībā Latvija ir zaudējusi vienu no kompetentākajiem naudas lietu pārzinātniekiem. Lielā mērā pateicoties viņam, pasaule atklāja Latviju ne tikai kā stipras valūtas – lata valsti, bet iepazīta arī estētiski izloopta, kolorītu nacionālo simboliku, kas gaumīgi atspoguļojas katrā naudas zīmē vai monētā.

Sit tibi terra levis!

**Einars Repše
Uldis Osis**

PAR VDK OPERATĪVO DOKUMENTU KOLEKCIJAS PUBLICĒŠANU LATVIJĀ 2018. GADĀ

Turpinājums no 3.lpp.

Vēstulē uzsvērts, ka saskaņā ar Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā esošo informāciju Latvijas valsts rīcībā ir tikai neliela daļa VDK aģentūras kartotēkas, tāpēc tās publicēšanu un kolektīvas atbildības principa ieviešanu attiecībā uz kartotēkā atrodamajiem cilvēkiem par visu VDK darbību nevar uzskatīt par taisnīgu un objektīvu pieeju mūsu vēsturei. Tāpēc nav skaidrs, kāds būs ieguvums un sabiedriskais labums no šādas nepilnīgas informācijas publicēšanas.

"Iespējams, ka tieši valstiskās un godīgās atbildēs uz šiem jautājumiem atrodams izskaidrojums, kāpēc līdz šim neviena postsociālistiskā valsts Austrumeiropā nav rīkojusies tā, kā to ir iecerējuši darīt Latvijas Saeima", nobeigumā rakstīja prezidente.

Skaidrības labad jāatzīmē, ka Latvijas rīcībā ir palikušas ziņas par apmēram 4 500 personām, kas reģistrētas kā valsts drošības orgānu aģenti. Kopumā no 1944. līdz 1991. gadam LPSR VDK bija reģistrēti ne mazāk kā 32 000 līdz 36 000 aģentu. Turklāt LPSR teritorijā darbojās arī VDK robežsardzes karaspēka un militārās pretizlūkošanas aģentūra, PSRS Bruņoto spēku izlūkošanas aģentūra, kas skaitliski pārsniedza LPSR VDK aģentūru apmēram trīs reizes un par kuriem mums nav nekādu ziņu. Tāpat Latvijas rīcībā nav to aģentu vārdu, kas dzīvoja emigrācijā un sadarbojās ar padomju valsts drošības orgāniem okupētajā Latvijā.

Pastāvošā kārtība VDK dokumentu izmantošanā nodrošināja jautājumam starp valsts demokrātiskās iekārtas aizsardzību (liegumi ieņemt amatus, tikt ievēlētiem, iegūt noteiktu statusu u.c.) un VDK dokumentu pieejamību, ko varētu izmantot sadarbības pierādīšanai vai noliegšanai juridiskā ceļā. Tiesu prakse apliecina, ka pierādīt kādas personas sadarbību ar VDK, balstoties uz Latvijā esošo VDK aģentūras kartotēku un datubāzi "Delta Latvijā" kā tiešo pierādījumu avotu, lielākoties nav iespējams.

2014. gadā Saeima atkal pievērsās tā sauktajam "čekas maisu" jautājumam un nolēma, ka VDK dokumenti būs publiski pieejami pēc to zinātniskas izpētes. Šā mērķa īstenošanai tika izveidota īpaša "Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija", kuras uzdevums bija četru gadu laikā izvērtēt VDK dokumentu kolekciju un dot Saeimai ieteikumus tālāku lēmumu pieņemšanai, kā arī sagatavot attiecīgus zinātniskus komentārus. Taču komisijas vadības nekompetences, haotiskā darba stila, kā arī nepietiekamas parlamentārās kontroles dēļ dokumentu izpēte netika veikta. Un tad Saeimai pieņēma rādītālu lēmumu tos publicēt bez jebkādiem komentāriem un izvērtēšanas, neuzklausot citus iespējamos risinājuma variantus.

2018. gada oktobrī Saeima nobalsoja par grozījumiem VDK likumā, kas paredzēja VDK dokumentu kolekciju publicēt Latvijas Nacionālā arhīva (LNA) mājaslapā, papildinot likuma 1994. gada redakciju ar jaunu mērķa formulējumu: "radīt iespēju informēt sabiedrību par Latvijas okupācijas periodā valdījušo totalitāro režīmu, totālo sabiedrības kontroli, šā režīma mehānismu un instrumentiem, kā arī veicināt sabiedrības spēju atpazīt šā režīma sekas, tās pārvarēt un turpināt Latvijas kā demokrātiskas valsts attīstīšanu, nodot Latvijas valsts rīcībā esošos VDK dokumentus atklātībā sabiedrībai". Taču četros darbiņos gados VDK izpētes komisija tā arī nebija veikusi šā likuma grozījumu paredzamās ietekmes izvērtēšanu, tādēļ jautājums, vai ar dokumentu publicēšanu varēs sasniegt tajā izvirzīto mērķi, tā arī palika neatbildēts.

Lai nodrošinātos pret iespējamām prasībām pret valsti no to cilvēku puses, kas par sevi publicētās ziņas atzīst par nepatiesām, jaunā likuma grozījumi nosaka, ka "Latvijas Nacionālā arhīva publicētās ziņas ir informatīva rakstura ziņas un nerada juridiskas sekas bez atbilstoša fakta konstatējuma tiesas nolēmumā".

Pēc kartotēkas publicēšanas vairākas publiskotajā kartotēkā atrodamās personas ir vērsušās prokuratūrā ar lūgumu pārbaudīt informāciju par viņu iespējamo sadarbību ar VDK un visos gadījumos tiesa nav konstatējusi viņu apzinātu sadarbību ar VDK. Droši var prognozēt, ka šāda tendence saglabāsies arī turpmāk. Juridiskās sekas ar tiesas nolēmumiem šajos gadījumos ir nopietnas, taču nevar nerēķināties ar ētiska rakstura sekām. Fakts, ka aģentūras kartotēkā ir gan reāli noziedznieki, gan ideoloģiskie ziņotāji, kā arī tādi aģenti, kas palīdzējuši kriminālnoziedzumu izmeklēšanā un tādi, kas nav ne sadarbojušies, ne zinājuši par sava vārda atzāšanu kartotēkā, situāciju padara vēl jo sarežģītāku.

Tāpat likuma grozījumos nav paredzēti nekādi juridiskie instrumenti, kas aizsargātu mirušu cilvēku reputāciju, ja viņu vārdu ir minēti VDK kartotēkā, bet nav atrodama nekāda papildu informācija par to, kādēļ viņu vārdu tur atrodami. Saprotsams, ka paši mirušie nekādus paskaidrojumus savai aizstāvībai sniegt nevar. Bet šī informācija visticamākā veidā traumatiski ietekmē mirušo personu radnieku dzīvi.

Sarežģīts ir arī jautājums par dubultaģentiem, kas Aukstā kara laikā sadarbojušies gan ar LPSR VDK, gan ar Rietumu spēcīgiem dienestiem, piemēram, Imants Lešinskis, vai tiem, kas pēckara periodā sadarbojušies ar nacionālās pretošanās kustību kā Eduards Pleps.

Aizstāvēšana

Sakarā ar valsti pagarināto ārkārtas stāvokli ar mērķi ierobežot Covid-19 izplatību, Daugavpils Universitāte atceļ plānotās promocijas darbu aizstāvēšanas un atsauca Latvijas Zinātņu akadēmijas, Latvijas Zinātnes padomes un Latvijas Zinātnieku savienības laikrakstā "Zinātnes Vēstnesis" publicētos paziņojumus par:

ANITAS KOKARĒVIČAS promocijas darba "Smēķēšanas ekonomiskais izvērtējums Latvijā" aizstāvēšanu Daugavpils Universitātes Ekonomikas promocijas padomes sēdē 2020. gada 15. aprīlī (paziņojums publicēts 2020. gada 23. martā (6 (590)));

Nedrīkst nepieminēt arī tos gadījumus, kad cilvēks publiski atzīst savas sadarbības faktu, taču Latvijā atstājā kartotēkas daļā viņa vārds nav atrodams.

Ieguvums no šā Likuma grozījumiem ir tas, ka līdz šim ierobežotas pieejamības VDK dokumenti tapuši pieejami zinātniskiem pētījumiem un ka likuma īstenošanas gaitā tika veikta VDK dokumentu digitalizācija.

Positīvi vērtējama masu saziņas līdzekļu ("Delfi", "LSM", žurnāls "Ir") profesionālā pieeja, veicot publicēto ziņu izpēti un intervējot tajās pieminētos cilvēkus, kā arī uzklauset ekspertu viedokļus. Žurnālisti savos pētījumos paplašina informatīvo bāzi, uzmeklējot un intervējot arī VDK dokumentos neminētus iespējamos aculieciniekus, šādi mēģinot kompensēt akadēmisku pētījumu trūkumu. Taču alternatīvu informācijas avotu trūkums nereti neļauj spriest par intervējamo personu vēsturisko notikumu skatījuma atbilstību patiesībai.

Jaunais Rīgas teātris minēto likuma grozījumu kontekstā 2019. gadā iestudēja izrādi "Vēstures izpētes komisija" par to, cik lielā mērā publicētā informācija varētu būt ticama un kā tā var tikt izmantota manipulācijām ar sabiedrību. Teātra trupa veica savu neatkarīgu izpēti, intervējot kartotēkā atrodamos cilvēkus, VDK darbiniekus kā arī viņu laikabiedrus. Izrāde jau ir guvusi starptautisku atzinību.

Taču akadēmiskas izpētes jomā joprojām ir klusums. Daļēji to var skaidrot ar šai videi raksturīgo inerci, taču līdztekus pētnieciskās žurnālistikas darbiem, gribētos redzēt arī akadēmisku pētījumu par LPSR valsts drošības orgānu vispārēju darbību, uzdevumiem un darba metodēm.

Tādēļ jautājumu patlaban ir vairāk nekā atbilžu. Joprojām nav skaidrs, vai likumdevējs pirms lēmuma pieņemšanas ir veicis pilnvērtīgu likuma grozījumu paredzamās ietekmes vērtējumu īstermiņā un ilgtermiņā. Vai dokumentu publicēšana bez iepriekšējās zinātniskas izpētes, bez izvērtēšanas un zinātniskiem komentāriem nav izrādījusies kā šāviens kājā? Kas sabiedrībai ir svarīgāk: uzziņāt atsevišķus vārdus vai izprast un izvērtēt melu impērijas represīvā aparāta darbības metodes un piedot tiem, kas palīdzējuši to noskaidrot? 1991. gada 24. augustā slēgtā sēdē Jēkaba ielā LPSR VDK priekšsēdētājs Edmunds Johansons sniedza pārskatu: no 138 Augstākās Padomes deputātiem, kas nobalsoja par Latvijas neatkarības atgūšanu, 36 ir bijuši VDK aģenti. Jautājums nav par to, vai šie 36 ir nelieši, vai varoņi. Svarīgi ir saprast, ka bez viņu balsīm Neatkarības atjaunošanas deklarācija netiktu pieņemta. Atklāts paliek jautājums: vai, cīnoties ar VDK savulaik kultivēto netaisnību, drīkstēja pieļaut jaunu netaisnību?

Tādā sabiedrībai pirms "čekas maisu" publicēšanas bija jāzina, ka Latvijā atrodas tikai aģentūras kartotēkas neliela daļa un nav dokumentu, kas satur informāciju par iespējamās sadarbības raksturu un saturu, kā arī tas, ka 1984. gada PSRS VDK Nolikums par aģentūru paredzēja iespēju, ka cilvēks var tikt noformēts par aģentu arī bez viņa piekrišanas. Ir zināms, ka šī iespēja tika praktizēta galvenokārt zinātniski tehniskās izlūkošanas un ideoloģiskās pretizlūkošanas struktūrvienībās. Bet astoņdesmito gadu beigās un 1990.–1991. gadā par aģentiem darba rādītāju "uzlabošanai" nereti noformēja operatīvos kontaktus.

Ne velti citās postkomunistā valstīs bijušo slepeno dienestu informatoru sniegtajam ziņām uz noteiktu laiku tika piešķirts konfidencialitātes statuss, kas ļāva iegūt vērtīgu materiālu turpmākai vēstures izpētei.

Diemžēl šis instruments nebija paredzēts arī 1994. gada likumā. Tagad šī iespēja ir neatgriezeniski zaudēta.

Jāpiebilst, ka netika ņemts vērā ieteikums publiskošanu veikt divos etapos, kā tas sākotnēji bija iecerēts 2014. gadā. Pirmajā etapā informācija būtu pieejama tikai pētniekiem, lai pēc nopietnas zinātniskas izpētes otrajā etapā to varētu publicēt atklāti – jau pētījumu formā.

Latvijas apstākļos šāda pieeja būtu jēdzīgāka, jo – kā tas jau vairākkārt ir uzsvērts – svarīgākā VDK dokumentu daļa 1990. gada sākumā tika izvesta uz Krieviju un paredzamā nākotnē nebūs pieejama. Latvijā atstātā kartotēkas daļa ir fragmentāra, selektīvi un tendenciozi atlasīta, praktiski nepārbaudāma un dažos gadījumos arī kļūdaina, un tieši tas pieļauj iespēju šo kartotēkas daļu vērtēt kā vēl vienu VDK provokāciju.

Tā līdz ar VDK dokumentu publicēšanu ir radušies jauni izpētes temati par to, vai un kā publicēšana ir ietekmējusi izpratni par padomju slepeno dienestu darbību okupācijas periodā, kāda ir bijusi sabiedrības reakcija uz atklātajām ziņām, kā tās ietekmējušas individuālu attiecības un demokrātijas attīstību kopumā, un arī to, kā ar šo Latvijā atstāto kartotēkas daļu VDK joprojām ietekmē Latvijas sabiedrību.

Darbā izmantoti materiāli no TSDC arhīva un autora personīgā arhīva, kā arī preses materiāli.

Indulis Zālte,

Totalitārisma seku dokumentēšanas centra konsultants; TSDC vadītājs no 1995. līdz 2008. gadam

NATALJAS SELIVANOVAS-FJODOROVAS promocijas darba "Latvijas reģionu ekonomiskā diferencācija XXI gadsimta sākumā" aizstāvēšanu Daugavpils Universitātes Ekonomikas promocijas padomes sēdē 2020. gada 15. aprīlī (paziņojums publicēts 2020. gada 23. martā (6 (590)));

ILONAS PLAKSENKOVAS promocijas darba "Dažādu nanodaļiņu ietekme uz augiem in vitro un in vivo sistēmās un tās izmantošanas potenciāls" aizstāvēšanu Daugavpils Universitātes Bioloģijas promocijas padomes sēdē 2020. gada 24. aprīlī (paziņojums publicēts 2020. gada 9. martā (5 (589))).

Redaktore Ilze Boldāne–Zeļņenkova
"Zinātnes Vēstnesis"
Laikraksts iznāk kopš 1989. gada.
Reģistrācijas apliecība nr. 75.
Izdevējs: Latvijas Zinātņu akadēmija, Latvijas Zinātnes padome, Latvijas Zinātnieku savienība.

"Science Bulletin". Latvian Academy of Sciences, Latvian Council of Science, Association of Latvian Scientists.
"Zinātnes Vēstnesis" redakcijas padome: akadēmiķis Tālavas Jundzis (vadītājs), LZA Prezidents Ojārs Spāritis, LZA ģenerālsekretārs Andrejs Silinš, akadēmiķis Raita Karnīte, Baiba Rivža, Jānis Spigulis, Pēteris Trapecieris, un LZA sabiedrisko attiecību spe-

ciāliste Ilze Stengrevica; Jānis Kloviņš un Arnis Kokorevičs (LZP); Uldis Grāvitis (LZS).
Redakcija: Rīgā, Akadēmijas laukumā 1.
Tālr. 67225361, 26593299, fakss 67821153.
E pasts: zinatnes.vestnesis@lza.lv; http://www.lza.lv
Indekss 77165. Iespiests: SIA Zemgus LB